

Отримано: 22 грудня 2019 р.

Прорецензовано: 8 січня 2020 р.

Прийнято до друку: 8 січня 2020 р.

e-mail: kostina_tanya@ukr.net

DOI: 10.25264/2415-7384-2020-10-32-36

Костіна Т. О. Гендерні виміри сучасності: гендерна різноманітність. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, січень 2020. № 10. С. 32–36.

УДК 159.922.8-057.875:378

Костіна Тетяна Олександрівна,*кандидат психологічних наук, доцент, докторант кафедри психології
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»***ГЕНДЕРНІ ВИМІРИ СУЧАСНОСТІ: ГЕНДЕРНА РІЗНОМАНІТНІСТЬ**

У статті подано результати теоретичного аналізу в контексті гендерної проблематики, зокрема визначено поняття гендерної ідентичності особистості та її особливостей. Крім того, розкрито зв'язок між біологічними складниками ідентичності (позначено як «стать») та соціально-психологічними (позначено як «гендер»). Теоретичний аналіз дав змогу навести приклади в історії людства, які описують невідповідність між біологічною статтю та власним відчуттям людини. Проаналізовано обмеженість бінарної гендерної системи та спроби вийти за її межі як на науковому, так і побутовому рівнях суспільства. Підкреслено, що такий вихід уможливорює становлення гендерної різноманітності.

Ключові слова: гендер, гендерна бінарна система, гендерна ідентичність, гендерна різноманітність, стать.

Tetiana Kostina,*PhD in Psychological Sciences, Associate Professor,
Doctoral student of the Department of Psychology
Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University***GENDER DIMENSIONS OF THE MODERNITY: GENDER DIVERSITY**

The article presents the results of theoretical analysis in the context of gender issues. In particular, the concept of gender identity of a person and his/her peculiarities is defined. The link between the biological components of identity (referred to as «sex») and the socio-psychological (referred to as «gender») is also disclosed.

The theoretical analysis made it possible to give examples in the history of mankind, which describe the inconsistency between the biological sex and the person's own feelings. Such examples are found in the research of modern anthropologists and those of the past. In particular, the phenomenon of belonging to the so-called "third sex" is described: Hijra-men in Indian culture, which combine women's and men's social roles and are considered sacred.

It is noted that the social sciences describe examples (which, in fact, have a significant "historical" age and wide geographical spread) of the existence of different gender identities.

The phenomenon of human attribution to a certain biological sex is characterized and its main parameters are defined: chromosomal (genetic) sex (XX – female; XY – male); gonad (sex glands: eggs in women; testes (testes) in men); hormonal sex (related to the action of sex hormones (gonadosteroids): for men – androgens; for women – estrogen and progesterone); internal genitalia; external genitals.

The phenomena of difficulties in determining the biological sex of a person are described. In particular, the phenomena of hermaphroditism and intersexuality are highlighted.

The limitations of the binary gender system and attempts to go beyond it at the scientific and everyday levels of society are analyzed. The types of gender identity that a person can be identified with are described among the most notable are such as transgender, genderqueer, bigender, androgyny and others. Thus, the mismatch between the biological sex and the way a person feels (gender identity) is referred to as the generic term transgender. Some transgender people refer to the opposite sex or go beyond binary. It is emphasized that for some people the transgender is their identity. However, this term can be used as a generic term that includes other components.

Thus, transgenders can include "genderqueere", "bigender", "agender" and others. It is determined that if a person's gender identity coincides with his or her biological sex, then such people are referred to as cisgender.

Genderqueere is a gender identity that goes beyond the female-male binary system. Generalizes various variants of gender identity, including: bigender, androgynous, intergender. This term refers to all cases of atypical gender identity.

Genderqueeres may be asked to use gender-neutral pronouns; for example, use the word "zie" ("they") instead of "he", "she"; or "hir" instead of "his", "her". Thus, we see the impact of gender movement on language and speech, which is manifested in the formation of new words and concepts.

It is noted that in modern society there is a tendency towards variability of definitions of gender identity and extension of terminology, depending on how representatives of gender pluralism perceive / do not accept the proposed terminological system.

It is determined that the main problem of the binary system that operates with the concepts of "masculinity-femininity" is the limitation of man in his manifestations, the creation of social frameworks that force a person to be a "real man" / "real woman". Such a framework, of course, limits freedom of expression. That is why the mechanism of counteracting the existing boundaries, manifested in the formation of gender diversity, is launched.

Moreover, there are a lot of examples that show individuals' desire to move to a different level of identity and self-recognition. That is why gender diversity is a phenomenon that will be actively explored in the coming decades. However, it should be remembered that attempts to move beyond the attributed gender stereotypes have already taken place. Thus, we see the need for future scientific research that should take into account the discoveries that have been made (and will be) made in other humanities.

Keywords: *gender, gender binary system, gender identity, gender diversity, sex.*

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство переживає кризу, яка впливає на всі сфери життя. Як відомо, під кризою у психології розуміють переломний етап у житті особистості, певну межу між старим і новим досвідом (між тим, що «хочу», і тим, що «можу»). Вихід із кризи передбачає якісний перехід від старого стану до нового, що дасть змогу особистості ефективно пристосуватися до змін, які відбулися. Такий вихід означає оволодіння системою знань (когнітивний рівень), переосмислення ставлень (емоційно-мотиваційний рівень), формування нових навичок і реалізації дій (вольовий рівень). Якщо особистість не зможе вибудувати нову систему знань і взаємодії з середовищем – це призведе до дезадаптації.

Анексія та окупація територій змушує українське суспільство дивитися на світ по-новому: визріла потреба набути нових знань, навичок і переоцінити ставлення, які раніше забезпечували взаємодію із зовнішнім середовищем. Вихід із кризи означає здобуття нового та відкидання старого. Переосмислення старого – це насамперед аналіз тих стереотипів, які наявні в суспільстві і які можуть блокувати його адаптаційні можливості. До таких стереотипних уявлень, що потребують «ревізії», належать і гендерні стереотипи. Приємно, що є певні зрушення: переосмислення ролі жінок в армії та їхнього внеску в захист Батьківщини (свято 14 жовтня не лише свято захисника, але й захисниці).

Однак на сьогодні все ще існує значної кількості переконань, які мають бути переглянуті як на науковому, так і побутовому рівнях. Передовсім це стосується питання гендеру та його проявів (зокрема, гендерної різноманітності).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гендерне питання вивчали такі науковці: С. Бем (теорія гендерних схем) [2], М. Бутовська (антропологія статі) [3], М. Кімел (соціальне конструювання гендеру) [7], Дж. Мані (статева диференціація, статі виховання) [3], М. Мід (розмежування біологічної статі (sex) від статі соціальної (gender) на основі вивчення примітивних племен Нової Гвінеї) [18], Р. Столлер (закріпив термін «gender» у соціально-психологічних дослідженнях) [12].

У вітчизняній психології гендер вивчали такі дослідники: В. Агєєва (вивчення теорії гендеру) [1], Т. Говорун та О. Кікінежді (вивчення статі та сексуальності, співвіднесення понять «стать» і «гендер», гендерна просвіта) [3], П. Горностай (психологічні ролі особистості) [5], О. Здравомислова (гендерна соціологія) [6], І. Клєцина (психологія гендерних відносин) [7], А. Темкіна (сценарії сексуальності) [8], М. Ткалич (психологія гендерної взаємодії персоналу) [11].

Актуальність гендерної проблематики для сучасного українського суспільства обумовила тему нашого дослідження. Відтак, **мета статті** – теоретично проаналізувати явища гендерної різноманітності.

Для досягнення мети ми використали такі **методи дослідження**: системно-структурний аналіз, узагальнення даних наукової літератури для опису гендерної різноманітності.

Виклад основного матеріалу. Використання терміна «гендер» стало необхідним у контексті розмежування поняття біологічної та соціальної статі. Біологічна статі позначає біологічні, анатомічні та фізіологічні відмінності між організмами жінок і чоловіків; саме ці відмінності забезпечують розмноження організму. Формування «психологічної» статі обумовлено соціальними ролями, які ставлять до біологічної статі. Це означає, що «гендер» позначає соціальні очікування щодо ролей, яким мають слідувати представники тієї чи тієї біологічної статі. Ідея розділити статі біологічну та соціальну належить антропологу М. Мід, яку пізніше застосували у своїх наукових працях Дж. Мані та Р. Столлер [15].

У контексті гендерних досліджень активно вивчають гендерну ідентичність людини – «переживання власної відповідності гендерним ролям, тобто сукупностям суспільних норм і стереотипів поведінки, характерних для представників певної статі» [12]. Потрібно розмежовувати поняття статевої та гендерної ідентичності. Так, людина може володіти чітко визначеною статевою ідентичністю (зараховувати себе до класу жінок/чоловіків) та мати труднощі з гендерною: переживати невідповідність жіночому та чоловічому ідеалам.

На сьогодні в наукових джерелах з'являється все більше прикладів того, як люди виходять за межі бінарної гендерної/статевої системи. Бінарна система передбачає розмежування на дві статі: чоловічу та жіночу. Однак навіть на рівні анатомії наявні випадки, коли людину складно віднести до цих двох дихотомій. Також треба підкреслити, що Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) акцентує на потребі визнати існування осіб, які не вписуються в бінарну систему категорій жіночої та чоловічої статей [12].

Для глибшого розуміння можливих виходів за межі біологічних показників статевої належності подамо визначення поняття «стать» – сукупність морфологічних (будова тіла), фізіологічних і генетичних особливостей, які забезпечують розмноження організму [4].

Підкреслимо, що віднести індивіда до чоловічої/жіночої статі (бінарна система) можливо за наявності оогамії – розмноження статевим шляхом, у якому як статеві клітини утворюються яйцеклітини та сперматозоїди. Існують також два інші типи статевого розмноження (не притаманних людині): ізогамія/моногамія (злиття двох однакових як за морфологічною будовою, так і за розміром гамет) та гетерогамія (злиття двох гамет, що мають різну морфологічну будову) [9].

Варто зазначити, що поняття «стать» містить декілька біологічних параметрів, із-поміж яких: хромосомна (генетична) стать (XX – жіноча; XY – чоловіча); гонадна стать (статеві залози: яйцеклітини – у жінок; сім'яники (яєчка) – у чоловіків); гормональна стать (пов'язана з дією статевих гормонів (гонадостероїдів): для чоловіків – андрогени; для жінок – естроген і прогестерон); внутрішні статеві органи (чоловіки – простата та сім'янні пухирці; жінки – матка, маткові труби, піхва); зовнішні статеві органи (мошонка та статевий член – у чоловіків; вульва – у жінок) [16].

Крім того, до біологічної статі належать також вторинні статеві ознаки: розподіл волоссяного покриву на тілі, особливості будови скелета та мускулатури, тембр голосу, підшкірний жир, пропорції тіла, будова молочних залоз.

Як бачимо, вищезазначений перелік, що відносить людину до певної статі, має декілька параметрів. Про це важливо пам'ятати, оскільки розмежування за статтю не завжди можна визначити, спираючись лише на зовнішні ознаки. Наприклад, людина може мати зовнішні прояви жіночого тіла, однак на гормональному вона буде належати до чоловічої статі [16].

Зазначені вище біологічні складники дають змогу визначити особливості «відходу» індивіда від своєї статі та набуття властивостей іншої. Один із перших прикладів, які помітило людство, – гермафродитизм. Це одночасна або послідовна наявність жіночих і чоловічих статевих ознак та репродуктивних органів [16].

Загалом розрізняють природний гермафродитизм, який притаманний різним видам рослин і тварин (однодомність), й аномальний (патологічний) гермафродитизм у різностатевих тварин [9].

Гермафродитизм поділяють на істинний і псевдогермафродитизм. Істинний гермафродитизм передбачає одночасну наявність жіночих і чоловічих статевих органів та статевих залоз. Вторинні статеві ознаки також мають характеристики обох статей. Хромосомний набір (каріотип) зазвичай має жіночий набір хромосом, однак можливі випадки наявності жіночих і чоловічих наборів хромосом (прикладоми можуть бути синдром Клайфентера (XXY) та синдром Тернера, для якого характерна моносомія за X-хромосоною (XO)) [16].

У науковій літературі одночасно можна натрапити на терміни «гермафродитизм» та «інтерсексуальність» (інтерсекс), які часто використовують як синоніми, бо обидва терміни позначають наявність невідповідності між зовнішніми геніталіями та внутрішніми репродуктивними органами [12]. Різниця використання полягає в тому, що термін «інтерсексуальність» використовують стосовно людини, а «гермафродитизм» – як до людини, так і до тварин. Однак таке розмежування було не завжди. У підручнику з психології (Gross, 1992) зафіксовано термін «гермафродитизм», а не інтерсексуальність [16]. В *Encyclopaedia Britannica* під час уточнення проявів інтерсексуальності подано визначення, у якому терміни «справжня гонадна інтерсексуальність» і «справжній гермафродитизм» ужито як синоніми: «true gonadal intersex (or true hermaphroditism)» [14].

Терміни «інтерсекс» (від лат. «inter» – між і «sexus» *стать*) та «інтерсексуальність» до наукового обігу ввів біолог Р. Гольдшмідт. Дослідник розподіляв інтерсексуальність на генетичну (зиготну: рівень хромосом і генів) та гормональну [12]. Стать на рівні хромосом визначають за допомогою тесту на каріотип (хромосомний набір); стверджувати до того, яку саме стать має людина, неможливо.

Отже, інтерсекси – це люди, народжені зі статевими характеристиками (геніталії, статеві залози, набір хромосом), які не вкладаються в стереотипні уявлення бінарної системи про чоловіче та жіноче тіло [15]. Варто підкреслити, що інтерсексна характеристика – це термін, що стосується біологічної статі, а не сексуальної орієнтації чи гендерної ідентичності.

Як бачимо, бінарна система фактично перестає бути бінарною вже на рівні анатомії (тілесності людини). Якщо ж говорити про гендерну ідентичність, то тут ми також виходимо за межі бінарності. Одним із яскравих прикладів небінарності є люди, що відносять себе до «третьої статі». Такі люди не ідентифікують себе як «чоловік»/«жінка» або ж такими їх не ідентифікує саме суспільство (не підпадають під стереотипні уявлення про образ жінки/чоловіка). Зазвичай під терміном «третій» мають на увазі «інший» (оскільки в антропології та соціології іноді виокремлюють ще «четвертий», «п'ятий»). Варто зазначити, що таке явище було притаманне не лише сучасному суспільству. «Третю» («іншу») стать описали антропологи та соціологи на різних історичних етапах розвитку соціуму. Крім того, це явище поширене на різних континентах і не «характерне» для певної географічної локації. Дуже часто за «третьою» статтю закріплювали певні специфічні соціальні ролі [3].

Наприклад, у племені самбіа, що проживає в межах Нової Гвінеї, гермафродитам належить роль шаманів і цілителів, вони мають велику пошану серед членів племені. В індійській культурі також є пред-

ставники третьої статі, їх називають хіджра. Хіджра-чоловіки носять жіночий одяг і прикраси; вони су-міщають жіночі та чоловічі соціальні ролі. Хіджра вважають священними.

Суспільні науки все більше описують приклади (які, насправді, мають значний «історичний» вік та широке географічне розповсюдження) існування різних гендерних ідентичностей.

Усе більше актуалізують проблематику обмежень, які має бінарна система. Зокрема, американська дослідниця Е. Фаусто-Стерлінг (Anne Fausto-Sterling) у своїй статті «П'ять статей: чому чоловіка та жінки недостатньо» зазначає, що з біологічного погляду існує значна кількість градацій від жінки до чоловіка. І залежно від того, який комплекс статевих ознак домінує, треба говорити про щонайменше п'ять статей: 1) носії жіночих геніталій (жінки); 2) носії чоловічих геніталій (чоловіки); 3) носії змішаних геніталій (гермафродити/герми); 4) носії переважно жіночих, але з чоловічими елементами геніталій – фемінні псевдогермафродити (ферми); 5) носії переважно чоловічих, але з жіночими елементами геніталій – маскулінні псевдогермафродити (мерми) [12].

Незбіг між біологічною статтю та тим, як людина себе відчуває (гендерною ідентичністю), проявляється в явищі трансгендерності. Деякі трансгендерні люди відносять себе до протилежної статі або взагалі виходять за межі бінарності. Зазначимо, що для деяких людей «трансгендер» є їхньою ідентичністю. Однак цей термін можуть використовувати як певне узагальнювальне поняття, що містить інші складники. Приміром, до трансгендерів можуть бути зараховані «гендерквір», «бігендер», «агендер» та інші. Якщо гендерна ідентичність людини збігається з її біологічною статтю, то таких людей відносять до цисгендерів (від лат. *cis* – «односторонній» та англ. *gender* – «стать, гендер») [12].

З вищезначеного можна зробити висновок, що ми спостерігаємо розширення бінарної системи від біологічного розподілу статей «чоловік-жінка» та їхніх відповідних соціальних статей (гендеру) «маскулінність-фемінність» до ширшого набору гендерних ідентичностей, до її множинності. Наведемо деякі приклади ідентичностей, що виходять за межі бінарної гендерної системи.

Гендерквір (гендерно варіативний / гендерно неконформний) – гендерна ідентичність, що виходить за межі бінарної системи «жіноче-чоловіче». Узагальнює різні варіанти гендерної ідентичності, зокрема: бігендерну, андрогінну, інтергендерну. Цим поняттям позначають усі випадки атипової гендерної ідентичності [12]. Американська психологічна асоціація (АПА) описує гендерквір ідентичність (властива індивідуумам, що виходять за межі бінарної системи) так: такі люди позначають свою ідентичність десь посередині континууму «чоловіче» та «жіноче» або можуть визначати власну ідентичність повністю поза межами термінів бінарної системи. Гендерквіри можуть просити використовувати до них гендерно нейтральні займенники, наприклад, слово «*zie*» (*вони*) замість «*he*», «*she*» (*він, вона*) або «*hir*» (*їхній*) замість «*his*», «*her*» (*його, її*) [13].

Бігендер (від англ. «*bi*» та «*gender*») – це людина, самоідентифікація якої може змінюватись під дією зовнішніх чинників. Бігендерний індивід може себе відчувати то чоловіком, то жінкою, незалежно від належності до біологічної статі. Є частковим випадком гендерної дисфорії (розлад гендерної ідентичності) [12].

Андрогінна гендерна ідентичність – поєднання фемінних (жіночих) і маскулінних (чоловічих) рис, які людина вдало комбінує, що призводить до підвищення рівня адаптації. Оскільки залежно від ситуації людина може проявляти або маскулінні (схильність до ризику, прагнення до незалежності, автономії), або фемінні (ніжність, прагнення до встановлення комунікацій тощо) риси [2].

Інтергендерна ідентичність зазвичай має два підходи до визначення: 1) можна використовувати як для людей, що хочуть вийти за межі бінарної системи, так і для інтерсекс-людей (які мають фізіологічні особливості репродуктивної системи); 2) інтергендер як прояв ідентичності можна використовувати лише до інтерсекс-людей. Люди, що не мають фізіологічних особливостей репродуктивної системи, однак не хочуть приписувати собі рис маскулінності або фемінності, мають використовувати термін «андрогінність» [17].

Варто підкреслити, що раніше термін «андрогін» часто використовували як синонім до «гермафродит». На сьогодні ці поняття розмежовують: гермафродит описує біологічне явище наявності як жіночих, так і чоловічих характеристик; андроген – соціопсихологічне утворення, де переважають ті якості (а не на біологічні чи фізіологічні особливості), які проявляє людина в гендерних ролях. Зміщення акценту терміна «андрогінність» у бік соціально-психологічного пояснення відбулося завдяки дослідженням С. Бем [2].

Важливо зазначити, що в сучасному суспільстві спостерігаємо тенденцію до варіативності визначень гендерної ідентичності та розширення термінології залежно від того, як сприймають/не сприймають запропоновану термінологічну систему представники гендерної множинності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений науковий пошук дає змогу стверджувати про інтенсивний розвиток гендерної проблематики в сучасній науці. Крім того, уважаємо, що поняття «гендерна ідентичність» дуже часто не можна описати в термінах класичної бінарної системи (фемінність-маскулінність). Засвідчено все більше прикладів, які демонструють прагнення особистостей

вийти на інший рівень власної ідентичності та власного визнання. Гендерна різноманітність – явище, яке будуть активно досліджувати в наступних десятиріччях. Однак варто пам'ятати, що спроби людини вийти за межі приписаних гендерних стереотипів уже відбувалися й раніше. Саме тому вбачаємо доречними майбутні наукові пошуки, які мають відбуватися з урахуванням відкриттів, що були зроблені (та будуть зроблені) в інших гуманітарних науках.

Література

1. Агеєва В., Кобелянська Л., Скорик М. М. Основи теорії гендеру: навчальний посібник. Київ: К. І. С., 2004. 536 с.
2. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / пер. с англ. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2004. 336 с.
3. Бутовская М. Л. Антропология пола. Фрязино: Век2, 2013. 256 с.
4. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Стать та сексуальність: психологічний ракурс. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 1999. 343 с.
5. Горностай П. П. Социализация личности и психологические роли. Теоретические и прикладные вопросы психологии (материалы юбилейной конференции «Ананьевские чтения-97»). СПб., 1997. Вып. 3. Ч. 1. С. 325–330.
6. Здравомыслова Е. А., Темкина А. А. Лекций по гендерной социологии: учебное пособие. СПб.: Издательство Европейского университета, 2015. 768 с.
7. Кімелл М. Гендероване суспільство. Київ: Сфера, 2003. 430 с.
8. Клецина И. Практикум по гендерной психологии. СПб.: Питер, 2009. 480 с.
9. Константинов В. М., Резанов А. Г., Фадеева Е. О. Общая биология: учебник. СПб.: Академия, 2013. 256 с.
10. Темкина А. Сценарии сексуальности и гендерные различия. *В поисках сексуальности: сб. статей*. СПб.: Д. Буланин, 2002. С. 247–286.
11. Ткалич М. Г. Психологія гендерної взаємодії персоналу організацій. Київ – Запоріжжя, 2015. 316 с.
12. Шевченко З. В. Словник гендерних термінів. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю., 2016. URL: <http://a-z-gender.net/ua/%D2%91ender.html> (дата звернення 13.12.2019).
13. Answers to Your Questions about transgender people, gender identity, and gender expression. URL: <https://www.apa.org/topics/lgbt/transgender.pdf> (date of access 14.12.2019).
14. Encyclopaedia Britannica. <https://www.britannica.com/science/hermaphroditism> (date of access 14.12.2019).
15. Fact Sheet: Intersex (PDF). www.unfe.org. «Free & Equal» Campaign. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. URL: <https://www.unfe.org/wp-content/uploads/2017/05/Intersex-Russian-Factsheet.pdf> (date of access 13.12.2019).
16. Gross R. Psychology. The science of mind and behaviour. London: Hodder & Stoughton, 1992. 1036 p.
17. Intergender. URL: <https://gender.wikia.org/wiki/Intergender> (date of access 13.12.2019).
18. Mead M. Sex and Temperament in Three Primitive Societies. 1st Perennial ed. New York: Perennial an impr. of HarperCollins Publ., 2003. 352 p.